

Kalokagathia – mýtus moderní doby

Filozofie, mýtus a *kalokagathia*

Předně bych měl vyjasnit velmi důležitou věc. Moderní (respektive postmoderní) sebereflexe euro-amerického myšlení stále zřetelněji uznává, že nejen filozofie, ale i věda neodhaluje Pravdu světa. Gilles Deleuze a Félix Guattari bez skrupulí říkají, že filozofové pouze vytvářejí pojmy a roviny myšlení, v nichž se tyto pojmy rozvíjejí (srov. Deleuze, Guattari). Historikové vědy Lakatos, Kuhn či Feyerabend zpochybnili dnes běžné tvrzení, že věda se dotýká reality. Ukazují totiž, že vědci stejně jako filozofové vytvářejí pojmy a teorie, v nichž se pojmy rozvíjejí. Jediné kritérium správnosti jejich teorií (stejně jako představ filozofů) je jejich úspěšnost. A úspěšnost je vždy omezena horizontem našich přesvědčení. Tedy ani věda nám neodhaluje „realitu“ – pouze nám pomáhá zabýdlet se na tomto světě. Snadněji. Efektivněji.

Filozofie od nepaměti pracuje s pojmy, a proto si velmi dobře uvědomuje, že všichni – lidmi všedního dne počínajíc, sportovci pokračujíc a vědci končíc – využíváme pojmů k tomu, abychom zvládli a uspořádali chaos vnějšího světa. Filozofie také ví, že mýtus může být odsunut pouze jiným mýtem. Mýtem v dané chvíli užitečnějším.

V této eseji bych rád vyjasnil, proč nám optika *kalokagathie* ve své podstatě neumožňuje vyrovnat se s takovými negativy sportu, jako jsou *vylučnost, specializace, profesionalizace, adorace hrdiny, doping*. *Proč tomu tak je, když Evropané mají za sebou zkušenost kalokagathie – harmonie těla a duše?*

Na tomto místě si kritický filozof musí pomoci pohledem kritického historika. Kritický historik hledí s nedůvěrou na všechna příliš zjednodušená vyprávění, a proto se v našem případě kritický historik musí ptát: *V jakých obdobích se mluvilo o kalokagathii? A proč právě v nich?*

Když se podíváme podél celé časové osy kulturního vývoje Evropy, shledáme, že lidé se ke slávě starořeckých *gymnasií* začínají vracet v poslední čtvrtině 18. století – pod vlivem pozdního humanismu, který se projevil

především v pedagogice. V 19. století návraty do antiky vrcholí v ideologiích vzniknuvších tělovýchovných systémů, v českém Sokolu a v obnově Olympijských her. Skutečně, mezi antikou a 17. stoletím nenarazíme téměř na žádné významnější vlny zájmu o *kalokagathii* či o antická *gymnasia*. Co je tak výjimečné na poslední čtvrtině 18. století a na století 19., že se objevuje potřeba takového návratu?

Především je to doba velkých zvrátů. Průmyslová revoluce vytrhává lidi z jejich původních societ a rituálů a žene je do měst. Tradiční společnost se rozpadá, vrstvy feudálních zřízení berou za své. Vzniká nová šlechta, nové měšťanstvo, a nová vrstva těch nejnižších – dělníků, kteří jako vši obydlují slumy prudce se rozrůstajících měst. Posiluje se moc úředníků. Rozpadají se zřízení starých říší a na jejich místech vznikají nové státy, které začínají stále výrazněji hledat nový sociální tmel. Počet lidí se dramaticky zvětšuje. (Během 19. století ze 187 milionů na 401 milion (srov. Olivová, s. 495).) Novým tmelem se stane zidealizovaná představa národa. Tedy cosi, co v době, o níž mluvíme, ještě neexistuje. Národ musí být teprve urputně stvořen. Od té chvíle se začínají oprašovat všechna stará „národní“ vyprávění, legendy, pohádky, pověsti, hrdinské eposy, z nichž se postupně utkávají zakládací mýty o udatných národech, které odolávaly tlaku národů okolních. Nikde ani zmínky o přelévání rodů a kmenů, jejich křížení, přenášení genetických a jiných informací. 19. století chce mít vše čisté – dokonce i historii. A taková historie je řetězcem více či méně přesvědčivých, více či méně užitečných mýtů.

Vedle kořenů národních jsou zde i kořeny antické, které se staly jakýmsi společným trumfem všech národů Evropy. Přes veškeré vnitroeurospké pnutí a války, v nichž národy začaly krystalizovat, bylo zároveň nutné vymezit svoji výjimečnost i vzhledem k národům z jiných světadílů. A antika měla co nabídnout. Mohla poskytnout důležité mýty, kterými by se všechny národy Evropy mohly zaštiťovat, a tak samy sebe shledat jako výjimečné:

- 1) Řecký rozum a řecká uměřenost.
- 2) Římské právo a jeho schopnost spravovat velká cizí území (– velmi důležitý mýtus v době rozvinutého kolonialismu).

- 3) Do řečtiny přeložené hebrejské poselství lineárního času a budoucího ráje (ať už v teistické podobě Druhého příchodu Krista, nebo v podobě ateistického konečného cíle, k němuž směřuje pokrok).

Současný španělský historik Josep Fontana lakonicky píše:

„... Toto pojetí mělo svůj počátek v obraze, který si Řekové utvořili sami o sobě, když se na sebe dívali v křivém zrcadle asijského barbara – protějšku, který si záměrně vymysleli, aby jim sloužil jako protiklad – a současně sestavovali historii, která tuto identitu legitimovala. Na ni pak navázali Evropané konce 18. a 19. století snažící se o to, aby sami sebe definovali v protikladu k „člověku primitivnímu“ a „divochovi“. V Prusku a ve Velké Británii bylo tehdy rozhodnuto založit vzdělávání na studiu antického starověku a dokazovat, že soubor společenských hodnot vládnoucího pořádku je dědictvím idealizovaného Řecka...“
(Fontana, s. 8–9)

To je historické pozadí velkého návratu evropských pedagogů k ideálům *gymnasia* 5. století př.n.l. Lidé jako Guthsmusts, Pestalozzi, Jahn, Tyrš se zcela logicky obracejí k antickým *gymnasiím*, protože potřebují podtrhnout všelidovost vzdělání (nejen fyzického). Ovšem ani velké ideály humanistických pedagogů by mnoho nezpůsobily, kdyby sám vývoj moderní společnosti nevyžadoval vzdělaného a fyzicky zdatného jinocha. Za dané situace již nemohli být vzdělávání pouze děti šlechticů. Nejdříve se mezi vzdělanostní elitu propracují děti bohatých měšťanů, kteří v raně kapitalistické společnosti hrají stále větší a větší roli. Později i děti z nižších vrstev, neboť i ony se stávají součástí byrokratického státu, který vyžaduje relativně vysokou míru vzdělání. To vše však vyžaduje své ideologické (mýtické) odůvodnění – nestačí pouze společenská potřeba. A takovým důležitým mýtem se ukázalo být období rozkvětu *gymnasií* a řeckého světa v 5. st. př.n.l.

GutsMuths, Jahn a ideologizace a militarizace tělesné výchovy

Prvním výrazným návratem do antiky v oblasti tělesného vzdělávání byla zřejmě činnost Johana Christiana GutsMuthse. GutsMuths stejně jako jeho méně známý předchůdce v dassavském Philantropinu – Johan Bernhard Besadow – vzhlížel k antickému Řecku a k jeho gymnastickým ideálům s velkou úctou. Proto oba oprašují staré zasuté slovo „gymnastika“ a učiní ho středobodem svých aktivit. Především pro GutsMuthse září antický ideál „harmonie duše a těla“ vysoko. Ve své *Gymnastice pro mládež* dokonce apostrofuje antické Řeky a volá: „... Vynikající lidé! Ty jsi již odešel do Élysia, ale otázka vztahu mezi tělem a duchem je stále živá a věčná...“ (citováno podle Olivová, s. 471)

Kritického historika však napadají přinejmenším dvě pochybovačné otázky:

- 1) Skutečně ideál harmonie těla a duše vyznával nějaký řecký „lid“? Jak uvidíme níže, je to vzhledem k starořeckému pojetí občanství tvrzení nanejvýš sporné.
- 2) Byl skutečně v GutsMuthsově době tento ideál stále „živý a věčný“?

Sám GutsMuths vyznává:

„... To, co jsem vydoloval z prastaré suti, z historických zbytků raného a pozdního starověku, na co jsem přišel přemýšlením a někdy i náhodou, to bylo zde (tj. ve Schnepfenthalu [místě, kde GutsMuths působil – pozn. RŠ]) část po části znovu oživeno v radostném pokusu. A tak se množila hlavní cvičení, štěpila se do nových tvarů a úkolů a vystupovala i pravidla, která často nebylo lehké vypátrat...“ (cit. podle Olivová, s. 471)

Všimněme si slovníku, jaký GutsMuths používá: Své poznatky „vydoloval z prastaré suti“, „ze zbytků“, dále na ně „přišel přemýšlením“ „i náhodou“, bylo to „část po části oživováno“, hlavní cvičení se „množila“ a „štěpila se do nových tvarů a úkolů“ atd. Veškerá verbální výbava nenaznačuje, že by GutsMuths jednoduše převzal nějaký výrazně propracovaný antický vzor, ale spíše, že si jej „ze suti“ *stvořil*.

Antika jistě byla jeho zdrojem inspirace, ale dalším zdrojem mu byla rytířská umění, která se od 14. století úspěšně vyvíjela ve většině evropských státech v institutech pro šlechtické mladé muže. Když jen vezmeme v úvahu, jak velkou cestu učinila antická gymnastika, v jejímž centru byl klasický pentatlon, ke gymnastice provozované např. v turnérském hnutí – tedy v přímém dědici

GutsMuthsových standardů –, vidíme obrovský rozdíl. Dominantou novodobé gymnastiky jsou sice prostná, ale také dva typy náradí, které zcela souvisí s rytířskými uměními, respektive s jejich částí nazývanou „voltizování“ – jednoduchý kůň a bradla. Obě jsou pozůstatky původně živého, později dřevěného koně rytířů. (Olivová, s. 486–487)

Přestože se podle Olivové GutsMuths zaměřoval svou tělesnou výchovu výhradně na jednotlivce (srov. Olivová, s. 487–488), převzal paradoxně do svého systému prvky, které, když mluvíme s obdivem o *kalokagathii*, s řeckými gymnasií nespojujeme. Jsou to prvky, jež však byly v těchto *gymnasiích* velmi zřetelené, protože byly součástí historie vzniku *gymnasií*. Jednalo se o prvky převzaté z tehdejšího vojenského výcviku. Ani GutsMuths se nenechal zahanbit a mnohé přidal z tehdy rychle se rozvíjejícího vojenství. Známe je všichni, kteří jsme měli to štěstí projít cvičením Sokola a které nám jasně přibližuje úryvek o GutsMuthsově gymnastice:

„... Všechna cvičení byla vedena speciálním učitelem – gymnastem. Ten dozíral nad kázní a organizací cvičení a řídil jejich průběh krátkými vojenskými povely. GutsMuths také vždy popisuje tuto organizaci i úlohu gymnastů. Při skákání např. uvádí: ‚Chovanci se postaví do řady, každý do vzdálenosti jednoho kroku od druhého, prsa ven, ruce opřeny vbok. Gymnast velí: Vyrovnajte se! Pochod! a oni zahájí cvičení v přesném odměřeném taktu‘...“ (Olivová, s. 471)

Z toho je zřejmé, že i do představ filantropických pedagogů konce 18. století pronikl nový druh disciplinace kladoucí důraz na seřazení, viditelnost a systém dohledu a trestu, který se šířil z vojenského prostředí do kázní, nemocnic, blázinců a škol. Foucault měl za to, že tento staronový způsob disciplinace je něčím kvalitativně novým. Tuto novinku si podle něho vyžádala proměna evropské společnosti a její mentality v době vzniku moderní společnosti, kdy bylo nutné zvládnout stále větší a větší počty lidí, vyvázaných z tradičních vazeb a rituálů (srov. Foucault, 2000). Jak uvidíme opět později, velmi podobný jev – jen geograficky podstatně omezený na středomořskou oblast – můžeme pozorovat v Řecku od začátku 6. stol. do poloviny 4. stol. př.n.l. Strohá hierarchizace a z ní vyplývající viditelnost, postižitelnost, a tedy poslušnost (nutno podotknout, že vesměs dobrovolná) – to je téma, které se bude opakovat jako červená nit během celého 19. století jak např. v turnérském hnutí, tak např. v českém Sokolu.

Při rozboru her si GutsMuths všímá dalšího prvku, který se stane v tělovýchovném hnutí nesmírně významným a který souvisí s výše naznačenou disciplinací. Jedná se o prvek veřejných slavností. Inspirován starořeckými olympiádami si GutsMuths uvědomuje, že řízené fyzické aktivity člověka by mohly mít charakter slavností. Poučen také slavnostmi francouzské revoluce vytyčuje jejich další důsledky: Slavnost jako posílení národní jednoty a zároveň jako forma účinné sociální a politické kontroly (srov. Olivová, s. 474). Opět se zde vyskytuje prvek dohlížení, organizace a kanalizace sociálních problémů.

Tak GutsMuthsův systém a jeho ideály připravily půdu pro využití, které on sám patrně nezamýšlel. Na úsvitu 19. století bylo Prusko poraženo napoleónskými armádami. Tylžský mír z roku 1807 naoktrojoval Prusku výrazné snížení počtu mužů ve zbraní (42 000) a velké územní ztráty. Zpočátku porobený národ zareagoval vystupňováním nacionalismu. Ten se projevil v protifrancouzsky motivovaném braném výcviku civilistů, jehož součástí byl mimo jiné i šerm! Byl to geniální úskočný manévr: Cvičenci sice nebyli vojáky, ale mohli být v krátké chvíli vyzbrojeni a zapojeni do budoucích válečných akcí. Což se také později stalo. V tomto ovzduší se poprvé prosadil ideolog turnerského hnutí Fridrich Ludwig Jahn.

Během svých nedokončených studií se Jahn zabýval jazykovědou a poznáváním lidových nářečí a zvyků. Onen romanticko-nacionalistický ideál není náhodný. Je to něco, co se bude opakovat o pár desítek let později i v mnohem zajímavějším a bohatším hnutí českého Sokolu. Jahn společně s Karlem Friedrichem Friesenem převzali GutsMuthsovu gymnastiku a vytvořili z ní jednoduchou formu hromadného výcviku městské mládeže. Od roku 1810 vždy ve středu a v sobotu odpoledne před městskými berlínskými hradbami se pod vedením Jahna konala veřejná cvičení. V tomto období se do popředí opět dostává GutsMuthsem zjednodušené voltizování, přičemž původní řecká gymnastika je potlačena ještě více. Tento akt položil základ turnerskému cvičení, které se po konečné porážce Napoleona stane hlavním tělovýchovným systémem. A to i přes několikaletý zákaz. Turnerské hnutí se později začne štěpit na pravicové, levicové a demokratické, ale každý z těchto proudů je vnitřně spojen s nějakou ideologií. Eulerovy výtky proti zpolitizování turnerského hnutí byly v mnohém naivní, protože přehlížely, že kořeny turnerského hnutí jsou

ideologické. Není proto divu, že neměly většího ohlasu (srov. Perútka et al., s. 78).

Ve vztahu k ideologizaci a v jistém smyslu militarizaci tělesné výchovy byl jednou z výrazných evropských výjimek Johan Heinrich Pestalozzi. Prosazoval zařazení tělesné výchovy do nejnižších typů škol. Součástí tělesné výchovy měla být gymnastika, jež by „harmonicky souvisela s výchovou ducha a srdce“ (srov. Olivová, s. 497). Zde opět zaznívá hlas idealizovaných *gymnasií*, ale Pestalozziho ideály byly využity opět zcela vojensky. V německých zemích vítězilo turnéské hnutí, o němž jsme mluvili výše, v dalších státech Pestalozziho myšlenky našly uplatnění u jiných vojenských „instructorů“.

Peter Henrik Ling – zakladatel švédské tělovýchovného systému – tento systém utváří a piluje na vojenské akademii ve švédském Carlsbergu. Další Pestalozziho následovník byl španělský důstojník Amoros, který poté, co odešel ze španělského vojenského ústavu do Francie, byl pověřen francouzskou vládou dozorem nad všemi vojenskými výcvikovými ústavami zřizovanými ministerstvem války. Podobný výcvik byl zaváděn v anglické armádě Pestalozziho krajanem, učitelem gymnastiky Phokionem Heinrichem Cliasem. (Srov. Olivová s. 497–499.)

Zatímco zavádění gymnastiky do armád probíhalo vcelku rychle a bez problémů, zavádění gymnastiky do škol nejnižších stupňů bylo daleko váhavější. Teprve v okamžiku, když si příslušné úřady uvědomily jakou disciplinační funkci mohou sehrát tělesné systémy a vybrané sporty začala se tělesná výchova a sportovní hry prosazovat v rámci výuky. Jeden z nejkulturnějších národů tehdejší Evropy – Anglie – začíná posazovat fyzickou výchovu na nižších stupních škol teprve jako součást předvojenské výchovy a jako účinný způsob disciplinace mládeže z dělnických rodin, které bylo chťě nechtě nutné integrovat do vzdělávacího systému. (Srov. Olivová, s. 500-501.)

Jak je nyní již z mého náčrtu patrně jasné, harmonický rozvoj duše a těla byl v souvislosti s rozvojem tělovýchovných systémů užitečným mýtem. Mýtem, díky němuž mohly být ve zmatku vznikající moderní společnosti obhájeny potřeby fyzické zdatnosti pro co nejširší skupinu lidí. Bylo totiž nutné vzhledem k měnící se struktuře společnosti zapojit do branného výcviku stále širší a širší množinu obyvatel. GutsMuths či Pestalozzi nebo Tyrš nebyli cynikové, pouze –

stejně jako my – se snažili svými mýty uspořádat chaos rychle se proměňujícího světa. Tyto mýty jejich doba zpracovávala po svém a využívala ke svým účelům.

Seznam literatury:

DELEUZE, G., GAUTARI. *Co je filosofie?* Praha: Oikoymenh, 2001.
ISBN 80-7298-030-0.

FONTANA, J. *Evropa před zrcadlem.* Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-395-9.

FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení,* PRAHA: DAUPHIN, 2000. ISBN 80-86019-96-9.

OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry. Historická geneze sportu,* Praha: Olympia, 1979. ISBN nevedeno.

PERÚTKA, J. et al. *Dejiny telesnej kultúry,* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. ISBN nevedeno.